

Балацька О.Б.

Роль релігійного фактора в сучасному політичному насиллі¹

У статті досліджено роль релігійного фактора в поширенні основних форм сучасного політичного насилля – збройних конфліктів, війн, тероризму. З'ясовано, що в більшості сучасних конфліктів високої інтенсивності одну з ключових ролей грають релігійні або конфесійні протиріччя. Переважно релігійний характер має сучасний тероризм. Провідне значення у поширенні насилля на релігійному ґрунті належить ісламізму.

Ключові слова: політичне насилля, екстремізм, збройний конфлікт, тероризм, релігійний конфлікт, міжконфесійний конфлікт, ісламізм.

играют религиозные и конфессиональные противоречия. Преимущественно религиозный характер имеет современный терроризм. Ведущее значение в распространении насилия на религиозной почве принадлежит исламу.

Ключевые слова: политическое насилие, экстремизм, вооруженный конфликт, терроризм, религиозный конфликт, межконфессиональный конфликт, исламу.

This article explores the part the religious factor plays in proliferation of the main forms of contemporary politically motivated violence, such as armed conflict, war and terrorism. Religious or confessional conflicts have been found to be at the core of most of the modern high-intensity conflicts. Modern terrorism is mostly religious by nature and Islamism plays a leading role in proliferation of religion-based violence.

Key words: political violence, extremism, armed conflict, terrorism, religious conflict, confessional conflict, Islamism.

УДК 322:[323.28+316.485.26]

Балацька О.Б.,
кандидат політичних наук,
докторант кафедри політології
та правознавства
ДЗ «Луганський національний
університет імені Тараса Шевченка»

В статье исследована роль религиозного фактора в распространении основных форм современного политического насилия – вооруженных конфликтов, войн, терроризма. Установлено, что в большинстве современных конфликтов высокой интенсивности одну из ключевых ролей

Дестабілізація, погіршення ситуації у сфері безпеки стали загальними тенденціями сучасного світу. Глобальне геополітичне «переформатування» супроводжується збільшенням кількості осередків нестабільності, загостренням наявних протиріч і появою нових. Одним із наслідків цих процесів є зростання, трансформація і транснаціоналізація політичного насилля. Сучасні збройні конфлікти за відносно невеликої кількості жертв здатні породжувати стан хронічного хаосу, тривалої нестабільності, призводити до знищення державного суверенітету, глибокого руйнування суспільних інститутів та інфраструктури. Масштабні зміни, що відбуваються, свідчать про формування загроз нового типу і зумовлюють необхідність аналізу всього спектру факторів таких процесів, зокрема культурно-релігійного чинника.

Дослідженню культурно-релігійного чинника політичного насилля, його ролі в поширенні політичних конфліктів присвячені праці таких провідних зарубіжних політологів і соціологів, як Д. Белл, Дж. Боукер, К. Боулдінг, П. Бурд'є, Ю. Габермас, Й. Галтунг, Р. Дарендорф, Л. Козер, Т. Парсонс, Ф. Фукуяма, С. Гантінгтон. Серед українських авторів проблеми релігійних і міжконфесійних конфліктів, релігійного радикалізму й екстремізму вивчають А. Арістова, Д. Брильов, В. Головка, С. Голотін, І. Куліш, І. Міма, В. Могилевцев, В. Остроухов, Т. Павлюк, В. Петрик та інші.

Метою статті є дослідження ролі релігійного фактора в поширенні основних форм сучасного

політичного насилля – збройних конфліктів, війн і тероризму.

У сучасному світі культурно-релігійний чинник є однією із ключових детермінант суспільно-політичних процесів, зокрема в контексті поширення політичного насилля. Як зазначав С. Гантінгтон, «у світі після «холодної війни» культура є силою, що одночасно й об'єднує, і викликає ворожнечу. Люди, розділені ідеологією, але поєднані культурою, об'єднуються... Суспільства, поєднані ідеологією, але в силу історичних обставин розділені культурами, розпадаються...» [7, с. 25]. А релігійно-конфесійна належність значно посилює культурні відмінності.

Сьогодні насилля на релігійному ґрунті набуло широкого розповсюдження. Поширюються конфлікти між представниками різних віросповідань, міжконфесійні конфлікти в межах однієї релігійної системи, а також конфлікти між релігійними і секулярними спільнотами. Важливою тенденцією є зростання релігійного екстремізму, наслідком чого є розповсюдження тероризму. Релігійні протиріччя і релігійний екстремізм часто є інструментами реалізації політичних і економічних інтересів. Як зазначає український науковець В. Петрик, «екстремізм використовують клерикальні, політичні, економічні кола, а іноді державні структури для з'ясування стосунків на внутрішньому та геополітичному рівнях» [4, с. 452].

Одним із найсуттєвіших чинників політичних конфліктів у сучасному світі є радикальний ісламізм. Вимірами політичного насилля у цьому контексті є міжрелігійне протистояння між мусульманами і немусульманами, конфлікти всередині

¹ Публікація містить результати досліджень, проведених за грантової підтримки Державного фонду фундаментальних досліджень за конкурсним проектом Ф-71

мусульманської спільноти, зокрема, між сунітами і шиїтами. Сучасні дослідники феномена ісламізму констатують «зміщення головного полюса тероризму з шиїтської гілки на сунітську», що має суттєві наслідки, адже більшість мусульман у світі є сунітами [6]. Цей процес виражається у розповсюдженні ідеологій салафітського спрямування, зокрема вагабізму. Більшість терористичних організацій сучасності – це сунітські угруповання салафітсько-джихадистського напрямку, найнебезпечнішими серед яких є «Ісламська держава», «Аль-Каїда», «Боко Харам», «Талібан».

У звіті «Trends in Global Restrictions on Religion» за 2016 рік вказується, що, незважаючи на незначне зниження частки країн із високими або найвищими показниками насилля на релігійному ґрунті (з 27% у 2013 році до 23% у 2014 році), продовжується зростання релігійного тероризму, особливо за рахунок таких терористичних угруповань, як «Боко Харам», «Аль-Каїда» та «Ісламська держава». У 2014 році зі 198 країн, що досліджувались, у 82 (41%) мали місце терористичні дії на релігійному ґрунті (у 2012 і 2013 роках – у 73). У 60 країнах теракти призвели до загибелі людей або поранень (у 2012 році – 40, а у 2013 році – 51). Отже, в останні роки спостерігається поширення географії релігійного тероризму і зростання кількості жертв терактів [12, с. 4, 5, 9].

У 2014 році релігійний тероризм поширився в усіх регіонах, за винятком Субсахарської Африки, де його рівень залишився незмінним (35%, або 17 країн із 48). Найбільше зростання спостерігалось в Азійсько-Тихоокеанському регіоні, де терористична діяльність мала місце у 22 із 50 країн (44%) (у 2013 році – у 18 країнах). Найвищий рівень релігійного насилля, зокрема тероризму, властивий країнам Близького Сходу і Магрибу, де теракти на релігійному ґрунті відбулись у 18 із 20 країн регіону (90%), тоді як у 2013 році – в 17 країнах (85%). Виріс рівень тероризму і в Європі – з 36% у 2013 році до 40% у 2014 році. До числа країн із найвищими показниками релігійного насилля ввійшли Ізраїль, Ірак, Сирія, Ємен, Пакистан, Шрі-Ланка, Індія, Афганістан, Ліван, палестинські території, Нігерія. Загалом у 2014 році 74% населення планети мешкало в країнах із високим рівнем релігійних обмежень або релігійних конфліктів [12, с. 4–5, 10, 14].

Релігійний чинник грає значну роль у багатьох політичних конфліктах сучасності. За даними Гейдельберзького інституту з вивчення міжнародних конфліктів, у 2016 році найчастіше предметами конфліктів були системно-ідеологічні протиріччя (System/Ideology). Критерій «система/ідеологія», який включає боротьбу за збереження чи зміну політичного режиму, соціально-економічну, ідеологічну, релігійну або правову орієнтацію політичної системи, постав детермінантою більш ніж третини

політичних конфліктів – 155 із 402, зокрема 97 із 226 насильницьких конфліктів. Системно-ідеологічні чинники, значне місце серед яких посідають релігійно-конфесійні протиріччя, є головною причиною конфліктів найвищої інтенсивності – війн. У 2016 році 12 із 18 війн були спричинені системно-ідеологічними розбіжностями [9, с. 6, 18–19].

Боротьба за орієнтацію політичної системи й ідеологію спричинила більшість конфліктів із застосуванням насилля у регіоні Близького Сходу і Магрибу (46 із 69, зокрема – 27 насильницьких), значну кількість конфліктів в Азії та Океанії (46 зі 123, зокрема – 23 насильницьких), третину конфліктів у Європі (20 із 62, зокрема – 13 насильницьких) [9, с. 33, 130, 167]. Релігійно-конфесійний, зокрема, ісламістський фактор є важливим складником сучасних високоінтенсивних конфліктів в Афганістані, Пакистані, Лівії, Сирії, Ємені, Нігерії, Південному Судані, Сомалі.

Хоча головними причинами політичного насилля у країнах Субсахарської Африки є боротьба за державну владу, ресурси і субнаціональну перевагу, ідеологічний, зокрема релігійний, чинник грає ключову роль у багатьох найгостріших конфліктах регіону [9, с. 59]. Так, високоінтенсивний збройний конфлікт, що відбувається нині у Нігерії, має релігійне підґрунтя. В основі політичного насилля у Нігерії лежить протистояння між мусульманською північною країною і християнсько-анімістичним півднем і центром. Цей конфлікт має етнічний, релігійний, політичний та економічний виміри. Так, у ресурсному конфлікті між християнськими племенами фермерів і мусульманськими племенами скотарів фулані, що триває із 1960 років, значна роль належить етнорелігійному фактору.

За даними неурядових організацій Human Rights Watch і CFR Nigeria Security Tracker, у Нігерії у результаті міжгромадних зіткнень між мусульманами і християнами з 1999 року загинуло понад 25 тис. осіб [8, с. 18]. Інтенсивність конфлікту і кількість жертв значно зросли з появою ісламістського фактора в особі угруповання «Боко Харам», активного у північних районах країни. Конфлікт між «Боко Харам» та урядом Нігерії, а також урядами сусідніх держав – Буркіна-Фасо, Камеруну, Чаду і Нігеру, за останні вісім років забрав життя понад 20 тис. осіб [5].

У громадянській війні в Сомалі велику роль також грає релігійний чинник. За рейтингом міжнародної правозахисної організації Open Doors, Сомалі вже багато років посідає друге місце (після Північної Кореї) серед країн, де системно утискаються права християн [13]. Одним із головних акторів сомалійського конфлікту є афільоване з «Аль-Каїдою» салафітсько-джихадистське угруповання «Харакат аш-Шабаб аль-Муджахідін» (або «Аль-Шабаб»). Протистояння між «Аль-Шабаб» і урядами Сомалі та Кенії триває майже 11 років.

«Аль-Шабаб» несе відповідальність за численні теракти в Сомалі, а з 2013 року угруповання почало широкомасштабні операції у сусідніх країнах, серед яких напад на торговельний центр в Найробі (Кенія) у квітні 2013 року; напад на ресторан у Джибуті в травні 2014 року; масове вбивство студентів в університеті в місті Гарісса (Кенія) у квітні 2015 року та інші [11].

Релігійні протиріччя є важливою складовою частиною політичних конфліктів у країнах Близького і Середнього Сходу. Цей регіон є одним із найбільш конфліктогенних. Сьогодні високоінтенсивні конфлікти відбуваються у цілій низці країн регіону – Афганістані, Пакистані, Сирії, Ємені та інших. Як зазначив арабський журналіст Хішам Мельхем, «в арабському світі сьогодні більше насилля, він більш нестабільний, фрагментований і рухомий екстремізмом – екстремізмом правителів і тих, хто перебуває в опозиції, – більш ніж будь-коли з моменту розпаду Османської імперії століття тому» [2, с. 25].

Ключова роль у громадянській війні в Афганістані належить руху «Талібан», що бореться з урядом країни за владу, політичний курс та ідеологічний контроль. Згідно з «Глобальним індексом тероризму 2016», «Талібан» є третьою із найнебезпечніших терористичних організацій світу після «Ісламської держави» і «Боко Харам». У 2015 році в терактах талібів в Афганістані загинуло 85% від загальної кількості жертв тероризму у цій країні: під час 1 094 терористичних актів було вбито 4 502 особи. Це на 29% вище ніж у попередньому році. Загалом у 2015 році в Афганістані сталося 1 715 терактів, здійснених різними терористичними угрупованнями, в яких загинуло 5 312 осіб. Кількість жертв тероризму з 2000 року склала 22 730 осіб. Водночас значно підвищилася загальна кількість жертв конфлікту. 2015 рік став одним із найгірших років громадянської війни в Афганістані: близько 18 000 осіб загинуло в конфлікті, що на 34% вище ніж у попередньому році [10, с. 26, 50, 55].

Основна частина нападів талібів зосереджена на кордоні з Пакистаном, де діє сунітська терористична організація «Техрік-е Талібан Пакистан», що тісно співпрацює з афганськими талібами. Географія політичного насилля у Пакистані поступово розширюється із прикордонних з Афганістаном територій (зокрема, Вазиристану) на інші райони країни. Крім «Техрік-е-Талібан», у Пакистані діють ще принаймні 23 угруповання. Загальна кількість жертв тероризму з 2000 року у цій країні склала 14 953 особи [10, с. 28].

Боротьба за владу, міжконфесійне протистояння, сепаратизм та активність радикальних ісламістських угруповань є складовими елементами збройного конфлікту в Ємені. Основним змістом конфлікту є протистояння між урядом, який підтримують сили Ісламської воєнної коаліції на чолі із

Саудівською Аравією, та радикальними ісламістськими угрупованнями – шиїтськими бойовиками-хуситами та сунітськими «Аль-Каїдою на Аравійському півострові» й «Ансар аль-Шаріа». У країні також відбувається міжконфесійний і міжгромадний сунітсько-шиїтський конфлікт. Ємен входить до десятки країн із найвищими показниками тероризму, посідаючи шосте місце у рейтингу Інституту економіки і миру. Нині у країні діє вісім терористичних угруповань, однак 90% терактів здійснюють три з них – хусити, «Ісламська держава» і «Аль-Каїда на Аравійському півострові». Відповідальність за найбільшу кількість жертв несуть хуситські екстремісти, які виступають як проти уряду країни, так і проти сунітських угруповань. Зокрема, в 2015 році на рахунку хуситських бойовиків було 63% смертей і 62% терактів [9, с. 198; 10, с. 30].

Одним із найгостріших конфліктів сучасності є громадянська війна в Сирії, що розпочалась у 2011 році. За даними Сирійського центру моніторингу за дотриманням прав людини, з початку війни загинуло понад 320 тис. осіб [10, с. 29]. Сирійський конфлікт є багатоскладовим. Основними вимірами конфлікту є протистояння між силами уряду та опозицією, боротьба з «Ісламською державою», територіальні конфлікти з Ізраїлем і Туреччиною, гострий конфлікт усередині опозиційних сил, а також масштабне іноземне втручання. Значну роль у конфлікті грає ісламістський фактор. У протистоянні беруть участь численні сирійські та іноземні організації й угруповання: сунітські «Ансар аль-Іслам», «Ахрар аль-Шам», сирійське відділення «Братів-мусульман», «Джебхат Ансар ад-Дін», «Джебхат Фатах аш-Шам» («Фронт ан-Нусра»), «Ісламська держава», «Техрік-е Талібан Пакистан», шиїтська «Хізбалла» та інші.

Низка угруповань, що задіяні в конфлікті, вдаються до терористичних дій. Це зумовлює надзвичайне зростання рівня тероризму в Сирії в останні роки. Так, у 2015 році теракти здійснили 17 угруповань, жертвами яких стала 2 761 людина, що на 63% вище ніж у попередньому році. Однак тільки два з них відповідальні за три чверті смертей – «Ісламська держава», яка під час терактів убила 1 442 людини, і «Фронт ан-Нусра», жертвами якого стали щонайменше 600 осіб [10, с. 29].

«Ісламська держава» є найбільш смертоносною терористичною організацією світу. Загальна кількість смертей від терактів, що були здійснені нею у 2015 році, становить 6 141 людину. А в результаті бойових дій між «Ісламською державою» та урядами Іраку, Ємену і Сирії у тому ж році було вбито понад 27 000 чоловік, що на 78% більше ніж у попередньому році [10, с. 50–51].

Релігійний фактор є невід'ємною складовою частиною сирійського конфлікту. На значну роль культурно-релігійного чинника в сирійській війні вказує український науковець, доктор філософських

наук Ігор Кудря, який розглядає Сирію як конфесійно роздроблену країну, що перебуває на межі цивілізаційних розломів. За його словами, «Сирія зіткнулась із безпрецедентним рівнем нестабільності, основними причинами якої є її геополітичне становище, поліконфесійність і культурно-цивілізаційна порубіжність» [3, с. 15]. Одним з аспектів міжконфесійних протиріч є протистояння між алавітським урядом і більшістю сунітського населення. Також у сирійському конфлікті наявний глобальний релігійний розкол ісламської цивілізації – між сунітами і шиїтами, а також «етнічний розкол між трьома субцивілізаціями: арабською, іранською і тюркською» [3, с. 15].

Разом із загостренням політичних конфліктів у «гарячих точках» світу спостерігається негативна тенденція активізації політичного насилля у традиційно стабільних регіонах. Так, згідно з «Глобальним індексом тероризму 2016» на момент публікації звіту, 2015 рік став найгіршим роком тероризму за останні 16 років для країн – членів Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР). Винятком став 2001 рік, коли лише під час терактів 11 вересня у США загинуло 2 996 чоловік. Кількість терактів постійно зростала протягом останніх шести років і в 2015 році досягла максимуму – 731 атаки. 21 з 34 країн ОЕСР постраждала від нападів терористів. Порівняно з 2014 роком смертність від тероризму зросла на 650% – із 77 до 577 осіб. Однак уже в першому півріччі 2016 року кількість жертв терактів становила майже 500 осіб. Принаймні в половині з цих смертей винна «Ісламська держава» [10, с. 40–41].

Серед країн ОЕСР найгірша ситуація має місце у Туреччині, де останнім часом відбувається значне загострення сецесійного конфлікту між урядом та Робочою партією Курдистану (РПК) і збройним угрупованням «Соколи свободи Курдистану». У 2015 році в Туреччині було зареєстровано 337, а в першій половині 2016 року – 269 смертей у результаті терактів. Для порівняння – у 2014 році жертвами тероризму в Туреччині стали 20 осіб. Основну відповідальність за теракти несуть дві організації – РПК та «Ісламська держава» [9, с. 197; 10, с. 41].

Значна дестабілізація і зростання рівня політичного насилля торкнулися й інших стабільних і розвинутих країн, зокрема, європейських держав і США. Так, Франція посіла друге місце за рівнем тероризму серед країн ОЕСР у 2015-му – першій половині 2016 року. У 2015 році кількість жертв тероризму тут становила 161 особу. Третє місце у списку належить США, де теракти спричинили близько 50 смертей за півтора року. Четверте місце поділяють Ізраїль і Бельгія, а п'яте належить Німеччині. Відповідальність за більшість терактів у країнах ОЕСР за вказаний період несе «Ісламська держава». Важливим є те, що європейські країни, такі як Франція, Бельгія, Німеччина, є країнами, в яких протягом двох останніх десятиліть до 2015 року

теракти траплялися дуже рідко, щорічні показники смертності від тероризму були на рівні декількох осіб. Наприклад, із 2000-го до початку 2015 року кількість жертв терористів у Франції становила в середньому одну жертву на рік. Однак, починаючи з 2015 року, кількість смертей різко зросла [10, с. 41, 42].

Іншою тенденцією стало зростання насилля на ґрунті ксенофобії у зв'язку з величезною хвилею біженців із мусульманських країн (зокрема, Сирії, Іраку та Афганістану) до Європи. Так, у Німеччині з вересня 2015 року по липень 2016 року комп'ютерною системою EASY було зареєстровано 900 623 біженця [1]. Фахівці Гейдельберзького інституту з вивчення міжнародних конфліктів визначають ситуацію у Німеччині як насильницьку кризу, викликану надмірними міграційними потоками. У країні активізувались ультраправі сили, які вдаються до насильницьких дій щодо мігрантів. У 2015 році відбулося близько 1 500 атак на місця перебування біженців – центри, помешкання, резиденції тощо. Подібна ситуація спостерігається й у Швеції, де протягом року було здійснено понад 20 підпалів та інших актів насилля у місцях концентрації біженців, зокрема в мечетях і школах [9, с. 41, 49].

Висновки. Релігійний фактор є однією із головних детермінант політичного насилля. У більшості високоінтенсивних політичних конфліктів сучасності вагому роль грають релігійні або конфесійні протиріччя. Здебільшого релігійний характер має сучасний тероризм. Особливе значення у поширенні насилля на релігійному ґрунті належить ісламізму, адже найнебезпечнішими терористичними організаціями сучасності є радикальні угруповання салафітсько-джихадистського напрямку. Найбільш конфліктогенними регіонами сучасності є регіони з переважно мусульманським населенням, або ті, що перебувають на межі культурно-цивілізаційних «розломів». Важливим є те, що високоінтенсивні конфлікти, що відбуваються у низці країн світу, як правило, супроводжуються різким зростанням рівня тероризму. Останнім часом значна дестабілізація торкнулась і традиційно стабільних та розвинутих країн, зокрема країн Європи, де також спостерігається значна активізація тероризму і ксенофобії.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Беккер А. Беженцы в Германии: цифры, суммы, факты / А. Беккер, А. Гурков // DW [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.dw.com/ru/беженцы-в-германии-цифры-суммы-факты/a-19510550>.
2. Конфликты и войны XXI века (Ближний Восток и Северная Африка) / Институт востоковедения РАН. – М. : ИВ РАН, 2015. – 504 с.
3. Кудря І. Сирійський культурно-цивілізаційний розкол / І. Кудря // Віче. – 2015. – № 19/20. – С. 14–16.

4. Петрик В.М. Исламістський релігійний екстремізм і вагабізм / В.М. Петрик // Труды Київської Духовної Академії. – 2015. – № 15 (187). – С. 451–464.

5. Радикальный ислаимизм в Африке южнее Сахары // Российский совет по международным делам [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://russiancouncil.ru/extremism-africa>.

6. Салафитская идеология «чистого ислама» // Наука и образование против террора [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://scienceport.ru/library/liball/4364-salafitskaya-ideologiya-chistogo-islama/>.

7. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций / С. Хантингтон. – М. : АСТ, 2003. – 603 с.

8. Яшлавский А. Экстремистская группировка «Боко Харам» в Нигерии: угроза местного или глобального уровня? / А. Яшлавский // Мировая экономика и международные отношения. – 2015. – № 1. – С. 17–27.

9. Conflict Barometer / Heidelberg Institute for International Conflict Research. – 2016. –

No.25.–206p.–[Электронныйресурс].–Режимдоступу: http://www.hiik.de/en/konfliktbarometer/pdf/ConflictBarometer_2016.pdf.

10. Global Terrorism Index 2016 / The Institute for Economics and Peace. – 2016. – 105 p. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://economicsandpeace.org/wp-content/uploads/2016/11/Global-Terrorism-Index-2016.2.pdf>.

11. Terrorist Groups. Al-Shabaab // Counterterrorism Guide [Электронный ресурс]. – Режим доступа : https://www.nctc.gov/site/groups/al_shabaab.html.

12. Trends in Global Restrictions on Religion / Pew Research Center. – 2016. – 23 June. – 79 p. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.pewforum.org/2016/06/23/trends-in-global-restrictions-on-religion/>.

13. Wo Christen am Stärksten Verfolgt Werden // Open Doors [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <https://www.opendoors.de/christenverfolgung/weltverfolgungsindex/weltverfolgungsindex-karte>.